

LENKAS SANTO DOMINGE arba JAUNOJI KREOLĖ

SOFIJA TYZENHAUZAITĖ DE ŠUAZEL-GUFJĖ
(CHOISEUL-GOUFFIER)

Iš prancūzų į lietuvių kalbą vertė
VIRGINIJUS BARANAUSKAS

AUTORĖS PASTABOS

Knyga, kurią skaitysite, tikrai ne istorinė, ji – pramanas. Be abejonės, ji galėjo būti vaizdingesnė, tikroviškesnė, nepakenktų daugiau veiksmo, rezgant romano intrigą, reikėtų pateikti tikslų duomenų apie to laikotarpio lenkų karių patriotizmą, drąsą, atsidavimą. Bet tie faktai, kurie, beje, įrašyti visose Tėvynės ištikimose širdyse, tie įdomūs ir šlovingi įvykiai priklauso istorijai. Įamžinti jų atminimą ateities kartoms turėtų ypatingas talentas, mikli plunksna. Geri norai talento pakeisti negali ir aš pagrįstai baiminuosi, kad skaitytojas tai pajus šiame kūrinyje.

I SKYRIUS

Atėjo laikas, kai dėl liūdnei susiklosčiusių politinių įvykių Lenkija buvo išbraukta iš Europos valstybių sąrašo. Tauta, kuri visada buvo draugiška kitoms tautoms, pati nuolat kentėjo dėl vidinės nesantaikos ir nebandė pasinaudoti kaimynų klaidomis ar nelaimėmis, tauta, kuri buvo Austrijos skydas nuo turkų ir netgi išgelbėjo Šventosios Romos Imperijos sostinę, tauta, kuriai vasalinę ištikimybę prisiekė Prūsija, tačiau ji pernelyg lengvabūdiškai prisidėjo prie tos pačios Prūsijos stiprėjimo. Tauta, kuri ne kartą drebino Rusijos imperiją, galų gale pati pateko į jos globą, taigi po ilgos, didvyriškos, tačiau bevaisės kovos Lenkija neatsispyrė trijų galinųjų monarchijų jėgai ir staiga (precedento nebuvo) pasijuto beteisė, padalyta ir sunaikinta.

Tai buvo laikas, kai didžiadvasiai piliečiai, išvengę mirties neramumų laikotarpiu, savo noru paliko gimtąjį kraštą. Apverkę tėvynės nelaimės, nekęsdami svetimųjų, kurie negarbingai tėvynę išdraskė, ir tėvynainių, kurie bailiai paliko ją likimo valiai, tie narsūs bedaliai kariai patraukė į tolimas šalis, stojo po svetimomis vėlavomis ir ieškojo šlovės, laimės arba mirties džiaugdamiesi, kad išsaugojo mielą jų kilniai dvasiai tėvynės vardą, keliantį šlovingus prisiminimus apie protėvių žygdarbius ir kurstantį tėvynės meilę – šventą ugnį, kuri niekada negali užgesti.

Jaunasis Henrikas V., kilęs iš garsios šeimos, gausiai apdovanojamas gamtos, turtingas, gavęs puikų išsilavinimą, nedvejodamas

Sofijos Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė (Choiseul-Gouffier) portretas. Dailininkas J. B. Lampis. Portretas saugomas Žemaičių muziejuje „Alka, GEK2796

pasirinko kilnią kario tarnybą ir nutarė išvykti iš tėvynės, tačiau išsaugojo ją širdyje ir tikėjo jos ateitimi. Saitai, galėję saistyti jį su Lenkija, sutraukti, gimdytojai mirę. Su savo turtu Henrikas galėjo elgtis kaip panorėjęs, tad pavedė jį valdyti savo dėdei – grafiui V., kuris jaunuolį labai brangino ir globojo. Ir patraukė pas garbinguosius tėvynainius, susitelkusius aplink generolą Dombrovskį. Bėgdami nuo vergijos ir nešlovės, paskutiniai lenkai patikėjo tėvynės ateitį narsiai tautai, kuri visais laikais mokėjo vertinti nuopelnus ir drąsą. Prancūzijos vyriausybė įvertino kilnų lenkų legionierių pasiaukojimą – priėmė jų paslaugas, suteikė paramą, pažadėjo šlovę ir apsvaigino viltimis. Deja! Kur tik lenkai nerodė savo drąsos dėl tos šlovės! Kokia šalis, kad ir kaip toli būtų buvusi, neskambėjo nuo jų žygdarbių! Kokie pavojai, kokios kliūtys galėjo sutramdyti jų drąsą? Lenkai nepabūgo kautis po gražiu Italijos dangumi, karštuose Egipto smėlynuose, netgi nuodingame Santo Domingo klimato. Visur, kur buvo galima pelnyti šlovę, jie tikėjosi savo žygiais atkurti tėvynę. Jie tikėjo, kad jų nuopelnų Prancūzija nepamirš. Prisiminusi jų kilnius ir didžius žygius, jaučiu, kaip iš pasididžiavimo ir švelnumo suvirpa mano širdis... Aš taip pat esu lenkė... Kas istorijoje buvo gražesnio, didingesnio už kilniadvasišką lenkų pasiaukojimą? Prisiminus kilnią lenkų legionierių misiją, tai, kad jie nedvejodami atsisakė asmeninių interesų, parodė energiją bei išvermę, mintys akimirksniu nuskrieja į didingus Graikijos ir Romos laikus.

Lenkai savo likimus susiejo su nepaprastu žmogumi, į kurį krypo Europos akys ir dėmesys, o greitas jo išsilimas ir jiems pranašavo laimingą likimą. Lenkai jau buvo pasižymėję Italijoje, bet, vos grįžęs iš šlovingos ekspedicijos, lenkų legionas gavo įsakymą prisijungti prie prancūzų kariuomenės, vadovaujamos generolo Lek-

(Nukelta į 66 p.)

Buvę Platelių grafų Šuazelių dvaro sodybos, kurioje gyveno rašytoja Sofija Tyzenhauzaitė, centrinių rūmų fragmentas. Fotoreprodukcija iš RKIC archyvo

(Atkelta iš 65 p.)

lero, ir vykti į Santo Domingą malšinti sukilusių negrų. Penki tūkstantčiai lenkų – tautos viltis, daugelio šeimų viltis – tuoj pat susitelkė pas drąsųjį generolą Knia... Neparodę nė menkiausio nepasitenkinimo, nemurmėdami lipo į laivus. Kaip buvo piktnaudžiaujama jų kilnia ištikimybe! Nelaimingieji, verti geresnio likimo, panašūs į vėjo nešiojamus lapus, blaškomi audrų ir svaidomi vėjų, jums buvo lemta mirti svetimoje žemėje, jūs tapote žiaurių negrų ir nesveiko klimato aukomis. Kiek iš jūsų vėl išvydo tėvų namus? Kiek mirė kančiose, negavę pagalbos, nesulaukę užuojautos, vaitodami, nebepamatę draugų ir artimųjų? Mielai ir brangūs pražuvėliai, apraudau jus ir žaviuosi jumis. Šią knygą skiriu jūsų atminimui!

Jaunasis Henrikas V. taip pat panorio dalyvauti ekspedicijoje. Sūpuojamas jaunystės iliuzijų, jis regėjo šviesią ateitį. Jo amžiuje, kai ko nors geidi arba kuo nors mėgaujiesi visa širdimi, mintis įveikti plačias jūras atrodė visai nebaisi. Pasakojimai apie baltųjų žudynes ir sukilusių negrų piktadarybes neatvėsinio jaunatviško įkarščio, o tik pakurstė vaizduotę. Ekspediciją, skirtą įvairyti baimės kolonijoms, jis vertino kaip didžiausią galimybę. Svajojo, kaip įveiktų vandenyną, pamatys naują pasaulį, nežinomas tautas. Kartais vaizduotėje jis persikeldavo į ateitį ir regėdavo save, sugrįžusį į gimtą šalį, apsuptą artimųjų, draugų, kuriuos džiugina pasakojimais apie atmintiną ekspediciją, kovas su negrais arba apie egzotiškus kraštus, gamtą ir svetimos žemės nuostabius vaisius. Pusbrolis, globėjo sūnus Stanislasas V., visiškai pritarė jo entuziazmui. Juos vienijo kraujo ryšys ir švelni draugystė. Vienodas amžius, panašūs pomėgiai, pasirinkta tokia pati rizikinga tarnyba – visa tai dar labiau sutvirtino vaikystėje užsimezjusį ryšį. Henrikas buvo švelnus, jautrus, gyvo būdo, Stanislasas – linkęs apmąstyti, gal ir paskaičiuoti ir tikrai ne toks atsidavęs.

Eskadra sėkmingai atplaukė į Santą Domingą. Išvydę salą, abu draugai pajuto nepaprastą susižavėjimą. Gražus Prancūzijos kyšulio miestas, nuostabus reidas, Limonado kaimas, amfiteatru kylantys ir iš vienos pusės miestą juosiantys kalnai, žavingi, žmonių rankų puošiami ir gamtos išdailinti pastatai, gėlėmis ir vaisiais džiuginantys sodai, daugelio upių drėkinamos lygumos su gausia augmenija – viskas traukė dėmesį ir žavėjo besistebinčius Stanislovą ir Henriką. Paukščiai, medžiai, kitokia augmenija – viskas buvo jiems nauja ir džiugino. Jie gėrėjosi švairiu ir nepaprastai gied-

ru dangumi. Gardžiavosi pakrantės vėjo nešamais tūkstančiais švelnių, gaivių kvapų. Gamta atrodė nuostabi, puošni, kitokia nei matytose šalyse, ji jiems šypsojosi ir žadėjo laimę. Deja! Tai buvo apgaulinga sirenų giesmė. Palaima, žavūs vaizdai slėpė baisumus, kurie jų laukė ir kurių jie negalėjo išvengti. Netrukus niūrūs kovų ir mirties vaizdai visiškai užgožė gražios gamtos įspūdį. Susitaikyti buvo nebeįmanoma. Negrai nuplėšė uoste plevėsavusias Prancūzijos vėliavas, todėl tuoj pat buvo duotas įsakymas išsilaipinti, ir burlaivis „Vandenynas“, lydymas kitų laivų, įplaukė į reidą. Prancūzai ir lenkai, generolai ir kareiviai, pasirengę kovai, įžengė į krantą. Koks siaubingas vaizdas atsivėrė prieš jų akis! Kyšulio miestas, besidriekiantis dvi mylias palei krantą ir mylią į gilumą, skendėjo liepsnose! Nuostabūs rūmai, puikūs namai trupėjo nuo sproгимų, o danguje švietė niokojančio gaisro pašvaistės. Regėjo po namų griuvėsiais dūstančius ar liepsnose besiblaškančius nelaimingus gyventojus, nuo metų naštos sulinkusius senius, vaikus apsikabinusias motinas. Visi bėgo nuo ryjančių liepsnų ir negrų, kurių batalionai telkėsi prie kalnų, įniršio. Visur pakrikimas, šauksmai, nevilts, skerdynės – siaubingas vaizdas. Vieni po miestą pasklidę kareiviai naudojosi sąmyšiu ir godumo vedami plėšikavo, kiti stengėsi gelbėti iš liepsnų turtą tų, kuriuos privalėjo globoti ir saugoti, tik nedaugelis drąsulių įnirtingai puolė negrus ir privertė juos trauktis. Henrikas buvo su drąsuoliais. Apimtas beatodairiškos narsos Henrikas atitrūko nuo draugų ir netikėtai pamatė, kad jį puola būrys negrų – prieš jį žybsi peilių smaigaliai. Jį persekiojo, apsupo. Gindamasis nukovė du negrus, jie krito po kojomis. Prieš dar labiau įsiuto. Henrikas jų liepsnojančiose akyse įskaitė sau mirties, kurios išvengti nebepavyks, nuosprendį. Sužeistas, vos bekvėpuojantis, dėl srūvančio kraujo praradęs jėgas, jis vis dar bandė gintis; pasipriešinimo įsiutinti negrai puolė jį, pargriovė ant žemės ir užsiemojo ginklais, pasirengę suvaryti smaigalius į jo kūną. Staiga prie jų atsirado jauna amerikietė. Ji šoko prieš žiaurius pabaisus ir sulaukė jų pasirengusias smogti rankas... Išvydę moterį, negrai nustebė ir apstulbo, nes iš karto atpažino Zorą, savo generolo mylimąją, gražiąją Zorą, kuri, nors ir neatsakė į žiauriojo Zamtė jausmus, vis dėlto valdė jo širdį ir, naudodamasi meilės jai suteikta didele galia, saugojo nelaimingosios salos gyventojus. Moteris prabilo. Jos, valdingas balsas, išvaizda barbarams padarė įspūdį. Jie pagarbiai pasitraukė, bet nenuleido kerštingų žvilgsnių nuo ištrūkusios aukos. Nusilpęs dėl prarasto kraujo Henrikas prarado sąmonę. Zora tuoj pat pašaukė du juodaodžius vergus, kurie visą laiką buvo netoliese. Šeimininkei pakvietus jie pribėgo ir paskubomis ėmė risti lanksčias mangrovės, augančios greta pelkės, šakas. Iš jų padarė neštuvus ir ant jų paguldė nelaimingąjį Henriką, vis dar neatgavusį sąmonės. Atsiklaupusi prie jo, jaunoji kreolė rūpinosi vyriškiu taip, kaip gali rūpintis tik jauslus, itin jautrus žmogus. Ji dėjo ant jo žaizdų kraujavimą stabdančias žoles, kurių poveikį išmanė. Kai vergai pakėlė neštuvus, Henrikas vos vos sujudėjo, atrodė, jog jis atsigauja. Pamačiusi, kad jis atsipeikėja, Zora džiaugsmingai šūktelėjo. Henrikas labai nustebė, kai, pramerkęs akis, pamatė, jog jį neštuvais neša du negrai, o lydi jauna, kerinčio grožio moteris. Zora, pamaniusi, kad Henrikas jaudinasi iš baimės, suskubo nuraminti maloniu balsu: „Nelaimingasis europietei, nieko nebijok, tu išgelbėtas.“ Henrikui pasidingojo, jog tai malonus sapnas, dangiškas reginys. Kadangi buvo nusilpęs ir negalėjo kalbėti, susižavėjęs iš dėkingumo sudėjo rankas. Zora jam išraiškiai linktelėjo ir angeliškai nusišypsojo. Henrikas, pamiršęs skausmą, žvelgė į gražiąją kreolę. Jį svaigino nežinomas, nepatirtas, palaimingas jausmas. Meilė nustelbė kančią. Jis pamilo dar nesupras-

damas, kad myli. Jaunosios kreolės drabužiai, kūnas, elegantiška eisena, proporcinga, nuostabi figūra – viskas gundė Henriką ir buvo nepatirta. Zora vilkėjo ploną mėlyną medvilninį drabužį. Galvą ir ilgus, juodus kaip gagatas arba juodmedis, švelnaus vėjo kedenamus ir krintančius iki žemės plaukus, slepiančius jos liekną, laibą, gracingą figūrą, puošė rojaus paukštis. Veidas, rankos, plaštakos buvo nepaprasto baltumo ir švelnumo, bet niekas neprilygo akių grožiui. Jose atsispindėjo visa jos siela, visas dangus. Jos gražios akys panašėjo į juodą aksomą, švelnias, ilgesingas akis gaubė ilgos blakstienos, kurių šešėlis krito ant skruostų. Negalėjai atsispirti jos žvilgsniui, įtaigiam balso skambesiui. Bedravimas su Zora pavergdavo pašnekovą ir žadindavo švelniausius jausmus. Ją matydamas ir jos klausydamasis būtum pamanęs, kad Zora niekada nepatyrė nesėkmių, bet suprastum, jog gyvenime jų neišvengs, nes jos veide atsispindėjo melancholija, švelninanti didingą grožį. Melancholija atrodo kylanti iš gimto sielos jautrumo, o ne iš patirto baisaus skausmo ar ilgų kančių, paliekančių žmogaus veide savo antspaudo. Zora visą laiką ėjo priekyje, dažnai atsiskrudavo pasižiūrėti į Henriką ir paguosdavo jį. Rankoje moteris laikė palmės šaką, ją vaikė spiečius moskitų ir uodų, kurie ėmė puliti vos įžengus į tankų bananmedžių mišką. Po valandos žygio jie pasiekė atsiskyrėlio buveinę, įkurtą prie šaltinio, trykštančio iš uolos gelmių. Buvėnę, suręstą iš bambukų, puošė tik paprastas kryžius. Tai buvo kukli prancūzo kunigo prieglauda, kurioje jis jau keletą metų gyveno atsiskyręs. Kunigas garsėjo dorovingumu bei gerais krikščioniškais darbais. Zora suskato jo ieškoti. Senelį rado sėdintį prie uolos. Jis susikaupęs skaitė *Dykumų Tėvų* gyvenimų aprašymus. Pro žalią lapiją prasiskverbę besileidžiančios saulės spinduliai apšvietė jo pliką galvą, taurų veidą.

– Tėve, – sušuko jį pamačiusi Zora, – štai jūsų tėvynainis. Aš išgelbėjau europietį, bet jis sužeistas, sunkiai sužeistas. Tėve, jūs išmanote daug paslapčių, esate labai mokytas, ach, išgydykite jį. Tebus jis dėkingas mums abiem. Jis toks jaunas, jūs galite jį išgelbėti.

Vienuolis skubiai atsistojo.

– Kur jis, mano dukra, kur tas jaunasis tautietis, sužeistas europietis? Gal ir galėsiu jam padėti?

– Zora trumpai papasakojo, kaip jai pavyko apginti Henriką nuo negrų įniršio. Ji nuvedė vienuolį ten, kur buvo paguldytas Henrikas, išsekęs nuo ilgos kelionės ir netekęs daug kraujo. Jis gulėjo nualpęs ir rodė tik silpnus gyvybės ženklus. Vienuolis puolė jam padėti. Zora apgailėstavo, kad turi jį palikti, nes jau vėlu ir jai reikia keliauti. Taip pasiaiškinusi skubiai dingo.

II SKYRIUS

Atsigavęs Henrikas buvo nugabentas į tėvo Anzelmo buveinę. Kai gerasis vienuolis, padedamas juodaodžio vergo, kurį paliko Zora, ėmėsi tvarstyti Henriko žaizdas ir jau rišo pirmąjį tvarstį, šis apsidairė ir, nepamatęs nepažįstamosios geradarės, pabandė užduoti keletą klausimų, nors ir buvo visiškai išsekęs. Toks smalsumas negalėjo praslysti pro akis vyrui, puikiai pažįstančiam žmogaus širdį. Tėvas Anzelmas paprašė Henriko patylėti ir švelniai tarė:

– Dabar galvokite tik apie tai, kaip pasveikti. Paskui pasikalbėsite su manimi apie tai, kas jus domina, ir aš jums papasakosiu viską, ką jūs pageidausite išgirsti.

Jis davė Henrikiui išgerti gydymosi mikstūros, nuo kurios sužeistasis šiek tiek atsigavo ir kietai užmigo. Per keletą dienų Henriko žaizdos užstraukė ir surandėjo, nes vienuolis gydė jį išmaniai.

Tačiau Henrikas nematė įdomiosios, gražiosios kreolės, kuriai jis buvo skolingas už gyvybę. Klausinėti apie moterį nedrįso. Jis pamilo tėvą Anzelmą, gerbė jį, buvo jam nepaprastai dėkingas. Garbus tėvo amžius, paprasta, bet didinga išvaizda, skvarbus vienuolio žvilgsnis vertė Henriką elgtis santūriai ir ne visiškai juo pasitikėti, nors tai, kaip vienuolis juo rūpinosi, žadino dėkingumą. Henrikas jautėsi esąs globojamas nuo tos akimirkos, kai atsидūrė vienuolio buveinėje. Tėvas Anzelmas atspėjo jo mintis ir pats panorė patenkinti Henriko smalsumą. Atsirėmęs viena ranka į gumbuotą lazda, o kitą ištiesęs Henrikiui, kad šis galėtų išeiti iš buveinės, išsivedė pakvėpuoti tyru, gaiviu oru tamsiame bananmedžių miške. Senas pranzūzas atsiskyrėlis ir jaunas lenkų karininkas, kiekvienas dėl savų priežasčių atsидūręs Amerikos žemėje, žingsniavo padėdami vienas kitam, nes abu buvo nusilpę. Vienas dėl amžiaus, kitas dėl neseniai gautų žaizdų, vieno veide buvo įsirėžę gilūs, neištrinami senatvės požymiai, kito jaunas, gražus, bet šiek tiek išbalęs veidas, grįžtant jėgoms, buvo bepradedęs rausti. Jie susėdo po dideliu raudonu kulkmedžiu, aplipusiu nuostabaus skonio vaisiais, panašiais į europietiškas slyvas. Abiem kiek patylėjęs, tėvas Anzelmas pagaliau prabilo. Henrikas klausėsi atidžiai, neketino senio pertraukinėti.

– „Perskaičiau jūsų akyse, – švelniai prakalbo tėvas Anzelmas, – norą sužinoti, kas ta paslaptinga būtybė, išgelbėjusi jums gyvybę. Jos vardas Zora, tik Zora. Zora yra gamtos ir išduotos, neįvertintos meilės vaisius. Nors jūs ir jaunas, tokių pavyzdžių tikrai žinote ne vieną. Jos motina užaugo Santo Dominge, turtingo kreolo namuose, nes jis buvo vienintelis pasaulyje likęs jos gimnaitis, kitų neteko labai jauna. Ją pagrobė vienas mano tautietis prancūzas (sakau tai apgailėstaudamas), su kuriuo ji susipažino Santo Dominge. Abipusiai jausmai nedarė garbės nei vienam, nei kitam, nes jie suardė Leonos ramybę, pakenkė jos dorai ir reputacijai. Ponas de Liunji (taip vadinosi bjaurus suvedžiojotojas) nedorai pasinaudojo merginos nepatyrimu ir patiklumu. Apgaulingu švelnumu jis užkariavo jos širdį ir galų gale ją suvedžiojo klastingais pažadais, melagingomis sutartimis ir neteisėtomis vedybomis. Netrukus jis išvyko iš Prancūzijos kyšulio ir visiems laikams paliko savo gražią jaunąją auką.

Nelaimės, kurios jums neįdomios, privertė mane palikti Prancūziją ir prisiglausti kolonijose. Keliaudamas į Santo Domingo miestą turėjau progos susitikti ir susipažinti su Leona. Tuo metu ji dar buvo laiminga. Mėgavosi visais padėties teikiamais malonumais ir jautėsi laiminga, nes buvo nekalta. Jos nerūpestinga jaunystė, širdies tyrumas pažadino manyje tėviškus jausmus, juo labiau, kad ji pasitikėjo manimi. Vėliau, kai dingo pabėgęs ponas Liunji, be draugų, be globėjų viena likusi nelaimėje, Leona prisiminė, kad yra tėvas Anzelmas, Prancūzijos kyšulio bonifratrų vienuolyno vienuolis. Ji susirado mane ir be užuolankų, atvirai papasakojo apie savo kvailystę ir skriaudą. Aš pagailėjau Leonos ir nepažėriau jai beprasmių priekaištų. Kam jie? Kad paaitrintų skausmą? Argi taip dera guosti? Padariau geriau. Paverčiau kartu su ja. Patariau parašyti dėdei, palenkinti jį į savo pusę ir paaiškinti, kokioje apvertkinoje padėtyje atsидūrė, be pagalbos, paramos, viena svetimame mieste. Vargšė Leona! Jai buvo likęs tik pono de Liunji, kurį laiką savo vyru, nors jis tebuvo klastingas meilužis, bjaurus suviliotojas, portretas.

Nors jis pasielgė nedorai, ji vis dar jį mylėjo ir tarsi brangenybes

(Nukelta į 72 p.)